

Datum van inontvangstneming : 03/08/2018

Zaak C-435/18

Verzoek om een prejudiciële beslissing

Datum van indiening:

29 juni 2018

Verwijzende rechter:

Oberster Gerichtshof (Oostenrijk)

Datum van de verwijzingsbeslissing:

17 mei 2018

Verzoeksters tot cassatie:

Otis Gesellschaft m.b.H.

Schindler Liegenschaftsverwaltung GmbH

Schindler Aufzüge und Fahrtreppen GmbH

Kone Aktiengesellschaft

ThyssenKrupp Aufzüge Gesellschaft m.b.H.

Verweerders tot cassatie:

Land Oberösterreich

Gemeinnützige Wohnungsgenossenschaft „Lebensräume“
eingetragene Gen.m.b.H.

EBS Wohnungsgesellschaft mbH

WAG Wohnungsanlagen Gesellschaft m.b.H.

WSG Gemeinnützige Wohn- und Siedlergemeinschaft reg.
Gen.m.b.H.

Neue Heimat Oberösterreich Gemeinnützige Wohnungs- und
SiedlungsgesmbH

BRW Gemeinnützige Wohnungs- und Siedlungsgenossenschaft
„Baureform Wohnstätte“ eingetragene Gen.m.b.H.

Gemeinnützige Wohnungs- und Siedlungsgenossenschaft „Familie“
eingetragene Gen.m.b.H.

VLW Vereinigte Linzer Wohnungsgenossenschaften
Gemeinnützige GmbH

Gemeinnützige Steyrer Wohn- und Siedlungs Genossenschaft
„Styria“ reg. Gen.m.b.H.

Innviertler Gemeinnützige Wohnungs- und
Siedlungsgenossenschaft reg. Gen.m.b.H.

Gemeinnützige Wohnungsgesellschaft der Stadt Steyr GmbH

Gemeinnützige Industrie-Wohnungsaktiengesellschaft

Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft m.b.H. für den Bezirk
Vöcklabruck

GEWOG Neues Heim Gemeinnützige Wohnungsgesellschaft
m.b.H.

Het Oberste Gerichtshof (hoogste federale rechter in civiele en strafzaken, Oostenrijk) heeft als cassatierechter [OMISSIS] in de zaak tussen de eisende partijen [in het hoofdgeding] 1. Land Oberösterreich, [OMISSIS] 4021 Linz, 2. Gemeinnützige Wohnungsgenossenschaft „Lebensräume“, eingetragene Gen.m.b.H., [OMISSIS] 4020 Linz, 3. EBS Wohnungsgesellschaft mbH, [OMISSIS] 4020 Linz, 4. WAG Wohnungsanlagen Gesellschaft m.b.H., [OMISSIS] 4026 Linz, 5. WSG Gemeinnützige Wohn- und Siedlergemeinschaft reg. Gen.m.b.H., [OMISSIS] 4020 Linz, 6. Neue Heimat Oberösterreich Gemeinnützige Wohnungs- und SiedlungsgesmbH, [OMISSIS] 4020 Linz, 7. BRW Gemeinnützige Wohnungs- und Siedlungsgenossenschaft „Baureform Wohnstätte“ eingetragene Gen.m.b.H., [OMISSIS] 4020 Linz, 8. Gemeinnützige Wohnungs- und Siedlungsgenossenschaft „Familie“ eingetragene Gen. m.b.H., [OMISSIS] 4020 Linz, 9. VLW Vereinigte Linzer Wohnungsgenossenschaften, Gemeinnützige Gesellschaft mit beschränkter Haftung, [OMISSIS] 4020 Linz, 10. Gemeinnützige Steyrer Wohn- und Siedlungs Genossenschaft „Styria“ reg.Gen.m.b.H, [OMISSIS] 4400 Steyr, 11. Innviertler **[Or. 2]** Gemeinnützige Wohnungs- und Siedlungsgenossenschaft reg. Gen.m.b.H., [OMISSIS] 4910 Ried im Innkreis, 12. Gemeinnützige Wohnungsgesellschaft der Stadt Steyr GmbH, [OMISSIS] 4400 Steyr, 13. Gemeinnützige Industrie-Wohnungsaktiengesellschaft, [OMISSIS] 4060 Leonding, 14. Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft mbH für den Bezirk Vöcklabruck, [OMISSIS] 4860 Lenzing, en 15. GEWOG Neues Heim Gemeinnützige Wohnungsgesellschaft m.b.H., [OMISSIS] 5282 Braunau am Inn, [OMISSIS], en de gedaagde partijen [in het hoofdgeding] 1. Otis Gesellschaft mbH, [OMISSIS] 1232 Wenen,

[OMISSIS] 2. Schindler Liegenschaftsverwaltung GmbH, 3. Schindler Aufzüge und Fahrtreppen GmbH, [OMISSIS] 1100 Wenen, [OMISSIS] 4. KONE Aktiengesellschaft, [OMISSIS] 1231 Wenen, [OMISSIS] en 5. ThyssenKrupp Aufzüge Gesellschaft mbH, [OMISSIS] 1230 Wenen, [OMISSIS] in verband met een bedrag van 9.066.814,45 EUR, vermeerderd met rente, en uitspraak (hoogte van de vordering 30.001 EUR) in het beroep in cassatie dat door gedaagden [in het hoofdgeding] is ingesteld tegen de uitspraak van 27 april 2017 van het Oberlandesgericht Wien (federale kartelrechter in eerste aanleg, Oostenrijk) als rechter in hoger beroep (hoogte van de vordering in hoger beroep 2.089.065,21 EUR), [OMISSIS] waarbij het hoger beroep van eisende partij [in het hoofdgeding] sub 1 (hierna: „eiser sub 1”) tegen het tussenvonniss van het Handelsgericht Wien (handelsrechter Wenen) van 21 september 2016 [OMISSIS] gedeeltelijk werd toegewezen, de volgende **[Or. 3]**

Beslissing

genomen:

1. Het Hof van Justitie van de Europese Unie wordt overeenkomstig artikel 267 VWEU verzocht om een prejudiciële beslissing over de volgende vraag:

Dienen artikel 85 EG-Verdrag en artikel 81 EG respectievelijk artikel 101 VWEU aldus te worden uitgelegd dat het, om de volle werking van die bepalingen en de praktische werking van het uit die bepalingen voortvloeiende verbod te waarborgen, noodzakelijk is dat van karteldeelnemers ook schadevergoeding moet kunnen worden gevorderd door personen die niet als leverancier of afnemer actief zijn op de door een kartel beïnvloede relevante product- en geografische markt, maar die uit hoofde van de wettelijke voorschriften subsidie verstrekken in de vorm van leningen tegen gunstige voorwaarden aan afnemers van producten die op de door het kartel getroffen markt worden aangeboden, waarbij de schade bestaat uit het feit dat het op basis van een bepaald percentage van de productkosten verstrekte bedrag van de lening hoger was dan zonder de kartelovereenkomst het geval was geweest, zodat zij deze bedragen niet winstgevend konden investeren[?]

2. [OMISSIS] [Schorsing van de procedure]

Motivering:

1. Feiten:

1.1. Op 21 februari 2007 legde de Europese Commissie een geldboete van in totaal **[Or. 4]** 992.000.000 EUR op aan gedaagde partijen [in het hoofdgeding] (hierna: „gedaagden”) sub 1, 2, 3 en 4 wegens hun deelname aan kartels betreffende de installatie en het onderhoud van liften en roltrappen in België, Duitsland, Luxemburg en Nederland. Bij vonnis van 8 oktober 2008 bekrachtigde het Oberste Gerichtshof de beslissing van de kartelrechter waarbij geldboetes

werden opgelegd aan gedaagden sub 1, 2 en 4, alsmede aan twee andere ondernemingen. Gedaagde sub 5 was, als kroongetuige in de kartelprocedure, geen verweerster in die procedure.

1.2. De kartelprocedure was in wezen gebaseerd op het feit dat de gedaagden ten minste sinds de jaren 80 continu afspraken hebben gemaakt over de grootschalige, zij het niet volledig dekkende, verdeling van de markt van lift- en roltrappen. In dat verband werd regelmatig gevoelige ondernemingsinformatie uitgewisseld. Beoogd werd om elke bevoorrechte onderneming te verzekeren van een hogere prijs dan die welke op basis van de vrije mededinging tot stand zou zijn gekomen.

1.3. Deze praktijken hadden tot gevolg dat de mededinging werd verstoord en de prijzen zich anders ontwikkelden dan op basis van de vrije mededinging het geval was geweest. De karteldeelnemers probeerden coördinatie tot stand te brengen met betrekking tot aanzienlijk meer dan de helft van het marktvolume voor nieuwe installaties in heel Oostenrijk. Met betrekking tot meer dan de helft van de betrokken projecten vond de toewijzing aan één van de ondernemingen ook volgens de onderlinge afspraken plaats, zodat ten minste een derde van het marktvolume onder een concrete afspraak viel. Ongeveer twee derde van de projecten waarover afspraken werden gemaakt, werd volgens de plannen verwezenlijkt. Een derde van de projecten werd ofwel gegund aan niet bij het kartel betrokken ondernemingen (kartelbuitenstaanders) dan wel aan één van de karteldeelnemers die zich niet aan de overeengekomen toewijzing hield en lager inschreef. Ook op bilateraal vlak [Or. 5] werden onderlinge afspraken gemaakt over de verdeling van projecten. Die praktijken leidden ertoe dat de marktaandelen en de marktprijzen ook in de laatste jaren vóór 2004 vrijwel gelijk belevten. De coördinatie werd pas eind 2005 definitief beëindigd; eerder overeengekomen projecten werden nog uitgevoerd.

2. Conclusies en argumenten van partijen

Om te beginnen zij erop gewezen dat in de huidige stand van de procedure ten gevolge van het tussenvonnis van de rechter van eerste aanleg vooralsnog enkel de vorderingen van eiser sub 1 moeten worden beoordeeld.

2.1. Eiser sub 1, het Land Oberösterreich, vordert van de vijf gedaagden betaling van 2.059.064,21 EUR vermeerderd met rente, inzage in de boeken en vaststelling van de aansprakelijkheid van gedaagden voor alle reeds ontstane en in de toekomst nog te ontstane schade en andere financiële nadelen die het gevolg zijn van hun tegen het kartelrecht indruisende praktijken. Aangaande het voor de verwijzingsprocedure relevante, door het Oberste Gerichtshof te beoordelen deelbedrag van 945.485,04 EUR, vermeerderd met rente, voerde eiser sub 1 dat zij uit hoofde van wettelijke bepalingen ter bevordering van de woningbouw aan een groot aantal personen stimuleringsleningen heeft verstrekt voor de uitvoering van bouwprojecten ter hoogte van een bepaald percentage van de totale bouwkosten. Een stimuleringslening biedt een subsidieaanvrager de mogelijkheid om tegen een

gunstige prijs externe financiering te verkrijgen, door toepassing van een lagere rente dan op de markt gebruikelijk is.

2.2. Dat impliceert dat ook de kosten die de betrokken subsidieaanvragers aan gedaagden hebben betaald voor de installatie van liften op basis van dat percentage zijn gesubsidieerd. Door de op grond van de kartelafspraken verhoogde prijzen van de karteldeelnemers was ook de verleende steun met hetzelfde percentage hoger dan deze zonder de kartelafspraken zou zijn geweest. Indien het [Or. 6] kartel niet had bestaan, zou eiser sub 1 lagere leningen hebben uitbetaald. Het verschil had tegen de gemiddelde rente kunnen worden belegd in obligaties van de federale overheid. Een dergelijke belegging zou tot en met 31 december 2009 een bedrag van 2.362.068,42 EUR hebben opgebracht. Door de lagere rentevoet die bij de verstrekking van de stimuleringsleningen werd overeengekomen, ontving zij echter slechts 347 173,57 EUR van de subsidieaanvragers. Het verschil is de schade die eiser sub 1 heeft geleden als gevolg van de kartelovereenkomst.

2.3. Gedaagden argumenteren onder meer dat ten aanzien van de gevorderde schadevergoeding niet aan het „relativiteitsvereiste” is voldaan. Het mededingingsrecht strekt tot bescherming van de mededinging. Het kartelverbod heeft niet tot doel subsidiërende instanties te beschermen die niets met de mededinging te maken hebben. Eiser sub 1 is bovendien slechts indirect geraakt. De beschermingssfeer van het kartelrecht heeft betrekking op alle leveranciers en afnemers die actief zijn op de relevante product- en geografische markt die door het kartel wordt beïnvloed. Een verplichting tot vergoeding van schade zoals die door eiser sub 1 wordt geëist, zou tot een ongebreidelde uitbreiding van de aansprakelijkheid leiden.

3. Verloop van de procedure:

3.1. De rechter in eerste aanleg verwierp de vordering van eiser sub 1 bij tussenvonnissen. In zijn visie was eiser sub 1 geen marktdeelnemer in de lift- en roltrappenindustrie en had zijn eis slechts betrekking op indirecte schade, die als zodanig niet kon worden vergoed.

3.2. De rechter in hoger beroep bevestigde voornoemde uitspraak slechts voor zover de rechter in eerste aanleg de vaststelling van de aansprakelijkheid voor reeds ontstane schade had afgewezen. Voor het overige vernietigde hij de uitspraak van de rechter in eerste aanleg en verwees hij de [Or. 7] zaak terug naar die rechter voor een nieuwe uitspraak na een aanvullende procedure. Hij ging ervan uit dat het kartelverbod ook strekt tot bescherming van de financiële belangen van degenen die extra kosten moeten dragen als gevolg van de verstoring van de marktverhoudingen. Daartoe behoren ook publiekrechtelijke lichamen zoals eiser sub 1, die door de geïnstitutionaliseerde terbeschikkingstelling van subsidie de uitvoering van bouwprojecten in wezenlijke mate überhaupt pas mogelijk maken. Zij creëert daarmee een niet te verwaarlozen deel van de vraag op de afzetmarkt van de karteldeelnemers, die hun diensten op

die markt door dit kartel tegen verhoogde prijzen konden verkopen. Ook eiser sub 1 viel derhalve binnen de beschermingsfeer van de verbodsbepalingen inzake kartelvorming. Aangezien hier sprake was van schending van de beschermende wet, komt de door eiser sub 1 geleden schade, ook als deze louter indirect is, voor vergoeding in aanmerking.

3.3. Tegen die uitspraak hebben gedaagden beroep in cassatie ingesteld bij het Oberste Gerichtshof.

4. Unierecht:

4.1. Volgens artikel 101 VWEU, dat vrijwel geheel overeenstemt met de voorafgaande bepalingen van artikel 85 EG-Verdrag respectievelijk artikel 81 EG, geldt een verbod voor alle overeenkomsten tussen ondernemingen, alle besluiten van ondernemersverenigingen en alle onderling afgestemde feitelijke gedragingen welke de handel tussen lidstaten ongunstig kunnen beïnvloeden en ertoe strekken of ten gevolge hebben dat de mededinging binnen de interne markt wordt verhinderd, beperkt of vervalst.

4.2. Het Hof van Justitie van de Europese Unie (hierna: „Hof”) heeft zich al meerdere keren uitgesproken over die bepaling en haar voorgangers. Uit zijn arresten van 20 september 2001, C-453/99 (*Courage Ltd [Or. 8] tegen Crehan*), van 13 juli 2006, C-295/04 t/m C-298/04 (*Manfredi tegen Lloyd Adriático Assicurazioni SpA*) en van 14 juni 2011, C-360/09 (*Pfleiderer AG tegen Bundeskartellamt*) volgt dat die bepalingen rechtstreekse gevolgen teweegbrengen in de betrekkingen tussen particulieren, en voor de justitiabelen rechten doen ontstaan die de nationale rechter dient te handhaven. Eenieder kan vergoeding vorderen van schade die hem is berokkend door een overeenkomst of een gedraging die de mededinging kan beperken of vervalsen. Voorwaarde is een causaal verband tussen schade en concurrentieverstorend gedrag. Ontbreekt een communautaire regeling ter zake, dan dienen in het nationale recht van de afzonderlijke lidstaten procedureregels voor vorderingen te worden vastgelegd, waarbij het gelijkwaardigheids- en het doeltreffendheidsbeginsel in acht moeten worden genomen. Ook de regels voor de uitoefening van dit recht, met inbegrip van de regels voor de toepassing van het begrip „causaal verband”, dienen in de nationale rechtsorde van de lidstaten te worden vastgelegd. Ook hierbij moeten het gelijkwaardigheids- en het doeltreffendheidsbeginsel worden geëerbiedigd. De uitoefening van de door de communautaire rechtsorde verleende rechten mag door het nationale recht dus niet feitelijk onmogelijk worden gemaakt of buitensporig worden bemoeilijkt.

4.3. In zijn arrest van 5 juni 2014, C-557/12 (*Kone AG e.a. tegen ÖBB Infrastruktur AG*) heeft het Hof in herinnering gebracht dat de nationale regels de volle werking van het mededingingsrecht van de Unie dienen te garanderen. Dat betekent dat die regels specifiek rekening dienen te houden met het doel dat door artikel 101 VWEU wordt nagestreefd, namelijk te waarborgen dat een doeltreffende en [Or. 9] niet vervalste mededinging in de interne markt behouden

blijft en de prijzen dus op basis van de vrije mededinging tot stand komen (punt 32). Aan de volle werking van artikel 101 VWEU wordt echter afbreuk gedaan indien het nationale recht het recht van eenieder om vergoeding van de geleden schade te vorderen, op categorische wijze en los van de specifieke omstandigheden van het concrete geval afhankelijk stelt van het bestaan van een rechtstreeks causaal verband en het dit recht volledig uitsluit wanneer de betrokkene geen contractuele band met een lid van het kartel had, maar wel met een niet aan dat kartel deelnemende onderneming waarvan het prijsbeleid nochtans het resultaat van dit kartel is dat tot de vervalsing van de voor concurrerende markten geldende prijsvormingsmechanismen heeft bijgedragen (punt 33).

4.4. Bijgevolg kan de benadeelde van een beschermde prijs („umbrella pricing”) vergoeding van de geleden schade van de leden van een kartel vorderen, ook al heeft hij geen contractuele band met hen, wanneer vaststaat dat dit kartel in de concrete omstandigheden van de zaak en met name gelet op de specifieke kenmerken van de betrokken markt, ertoe kon leiden dat autonoom optredende derden een beschermde prijs toepasten en de karteldeelnemers niet onwetend konden zijn van die omstandigheden en kenmerken (punt 34).

5. Nationaal recht:

5.1. Het „vermogen” van een persoon geniet naar Oostenrijks recht en de rechtspraak ter zake geen absolute bescherming [OMISSIS]. Pure vermogensschades zijn nadelige veranderingen in het vermogen van de benadeelde die plaatsvinden zonder aantasting van een absoluut beschermd rechtsgoed [Or. 10] [OMISSIS]. Buiten een contractuele relatie genieten dergelijke vermogensschades geen volledige bescherming. Dit ligt anders wanneer de onrechtmatigheid van de schadeveroorzakende gedraging kan worden afgeleid uit de rechtsorde, in het bijzonder bij overtreding van de beschermingsregels [OMISSIS]. „Beschermingsregels” (Schutzgesetze) zijn abstracte gevaarzettingsverboden die ertoe strekken de leden van een bepaalde kring van personen te beschermen tegen aantasting van rechtsgoederen [OMISSIS]. Bij schending van een beschermingsregel ontstaat slechts aansprakelijkheid indien zich schade voordoet die de overtreden regel met de door haar beoogde bescherming juist diende te voorkomen. De schadeveroorzakende partij is dus slechts aansprakelijk voor schade die zich manifesteert als verwezenlijking van het gevaar op grond waarvan een bepaalde gedraging geëist wordt of verboden is [OMISSIS]. Doorslaggevend is derhalve of de norm die de overtreder heeft geschonden, juist gericht is op bescherming van de belangen van de benadeelde [OMISSIS]. Niet vergoedbaar (want indirect) is dan schade die optreedt als neveneffect in een belangensfeer die niet door het gevaarzettingsverbod wordt beschermd [OMISSIS].

5.2. Zoals reeds uiteengezet, dient artikel 101 VWEU in de visie van het Hof te waarborgen dat een doeltreffende en niet vervalste mededinging in de interne

markt behouden blijft en de prijzen dus op basis van de vrije mededinging tot stand komen.

5.3. Met betrekking tot het Oostenrijkse recht zou ervan moeten worden uitgegaan dat de persoonlijke beschermings sfeer van het kartelverbod van toepassing is op alle leveranciers en afnemers die actief zijn op de door een kartel beïnvloede relevante product- [Or. 11] en geografische markt [OMISSIS]. Publiekrechtelijke lichamen die door financiële ondersteuning van bepaalde groepen van afnemers de aankoop van het aangeboden product faciliteren, zijn daarentegen geen rechtstreekse marktdeelnemers, ook al wordt een wezenlijk deel van de marktactiviteiten pas door hun steunmaatregelen mogelijk gemaakt. Hun rol in verband met het verstrekken van stimuleringsleningen is vergelijkbaar met die van een kredietgever, met dien verstande dat de steun niet winstgericht met particulier kapitaal wordt verleend. In het geval van publiekrechtelijke lichamen zijn de financiële middelen afkomstig uit belastinginkomsten die vanuit politieke overwegingen worden ingezet ter bevordering van bouwprojecten tegen voorwaarden die gunstiger zijn dan op de markt gebruikelijk is. De door de publiekrechtelijke lichamen geleden schade is derhalve ook niet rechtstreeks het gevolg van de onrechtmatige gedragingen van de karteldeelnemers, maar vloeit voort uit het feit dat de door hen aan de afnemers tegen – ten opzichte van particuliere kredietgevers – gunstigere voorwaarden verstrekte leningen door de te hoge kartelprijzen hoger lagen dan zonder de kartelafspraken het geval zou zijn geweest. Dit had tot gevolg dat de publiekrechtelijke lichamen het verschil tussen de hoogte van de leningen zonder en met kartelafspraken niet op andere wijze, bijvoorbeeld door belegging, op winstgevendende wijze konden benutten. Die schade zou derhalve volgens nationaal recht niet meer in een voldoende causaal verband staan met het doel van het verbod van kartelafspraken, namelijk de handhaving van de mededinging op de door kartel beïnvloede markt. Een en ander zou impliceren dat in dit geval naar Oostenrijks recht niet is voldaan aan het „relativiteitsvereiste”.

6. Motivering van de verwijzing:

6.1. Advocaat-generaal Kokott argumenteert in haar conclusie in zaak C-557/12 dat uit het arrest *Manfredi* kan worden opgemaakt dat zowel de kring van personen die van de karteldeelnemers [Or. 12] vergoeding kan vorderen van de schade die is veroorzaakt door schending van het bovengenoemde kartelverbod („eenieder”), als de soorten schade die de karteldeelnemers in voorkomende gevallen moeten vergoeden, Unierechtelijk al zijn vastgelegd (punt 27). De fundamentele vraag of de karteldeelnemers überhaupt voor dergelijke (in dat geding relevante) schade civielrechtelijk aansprakelijk kunnen worden gesteld en of zij kunnen worden aangesproken door personen die niet hun directe of indirecte afnemers zijn, kan niet alleen aan de rechtsorden van de lidstaten worden overgelaten (punt 28). Tegelijkertijd wijst zij erop dat het volstrekt legitiem is om bij het onderzoek naar het causaal verband criteria te hanteren die garanderen dat er voor de karteldeelnemers geen onbegrensde verplichting ontstaat om alle mogelijke schade, hoe ver verwijderd die ook is, te vergoeden waarvoor hun

mededingingsversturende gedraging in de zin van een „conditio sine qua non” (ook gelijkwaardige causaliteit of but-for-causaliteit genoemd) de oorzaak kan zijn geweest (punt 33).

6.2. In het daarna gewezen arrest *Kone AG e.a. tegen ÖBB Infrastruktur AG*, C-557/12, heeft het Hof – zoals reeds uiteengezet – vastgesteld dat artikel 101 VWEU zich ertegen verzet dat het nationale recht het recht van eenieder om vergoeding van de geleden schade te vorderen op categorische wijze en los van de specifieke omstandigheden van het concrete geval afhankelijk stelt van het bestaan van een rechtstreeks causaal verband (punt 33). Tegelijkertijd stelde het Hof vast dat het in gevallen van „umbrella pricing” met betrekking tot het recht op schadevergoeding erop aankomt of dergelijke schade objectief en subjectief viel te verwachten (zie punt 34).

6.3. Alhoewel in casu een in wezen soortgelijke problematiek aan de orde is [**Or. 13**], kan er niet van worden uitgegaan dat de juridische situatie reeds volledig duidelijk is. De specifieke feiten van de zaak verschillen van die welke reeds door het Hof zijn beoordeeld voor zover de benadeelde geen marktdeelnemer is, dat wil zeggen geen leverancier of afnemer op de door het kartel beïnvloede markt.

6.4. Ook in de literatuur wordt met betrekking tot de grenzen van de door kartelrechtelijke bepalingen beoogde bescherming voornamelijk aandacht besteed aan marktdeelnemers die geen directe concurrenten of contractuele partners van de karteldeelneemers zijn, zoals indirecte klanten, gevallen van „umbrella pricing” of de mate van bescherming van personen die zelf aan het kartel hebben deelgenomen.

6.5. Daarentegen wordt in de Duitse literatuur (ook tegen de achtergrond van de nationale Duitse regelgeving) aansprakelijkheid voor schade aan personen die niet als marktdeelnemers moeten worden beschouwd, over het algemeen ontkend. *Emmerich* [OMISSIS] wijst er bijvoorbeeld op dat bij de regeling van schadevorderingen in Duitsland bewust voor een breed begrip van betrokkenheid is gekozen, zodat in de zin van de rechtspraak van het Hof simpelweg iedereen wordt bestreken, voor zover hij „juist in zijn hoedanigheid van marktdeelnemer, dat wil zeggen als speler op de markt, door de kartelinbreuk wordt geraakt – en niet bijvoorbeeld als aandeelhouder of werknemer van de betrokken onderneming of als familielid van betrokken ondernemer, aangezien die personen geen deelnemers of spelers op de markt zijn”. *Heinze* [OMISSIS] stelt op zijn beurt dat de investeerders en [**Or. 14**] werknemers van benadeelde ondernemingen geen recht op schadevergoeding meer zouden moeten hebben. Doorslaggevend is ook hier de met de mededingingsregels beoogde bescherming, die betrekking heeft op de „rechtstreekse belangen van afzonderlijke concurrenten of consumenten” en op de „structuur van de markt en dus de mededinging op zich”. Volgens *Krohs* [OMISSIS] impliceert het verband met de beoogde bescherming niet dat het principiële recht op schadevergoeding op losse schroeven komt te staan. Het is veeleer zo dat de concrete eis van de „betrokkene” die het recht heeft om een vordering in te stellen, in zoverre wordt gecorrigeerd dat hij slechts een vordering

kan instellen wegens schending van een belang dat wordt beschermd door de overtreden kartelrechtsnorm respectievelijk een beslissing van de antitrustautoriteit. Volgens *Logemann* [OMISSIS] moeten ook personen die economische schade lijden omdat een ander door een beperking van de mededinging directe schade heeft geleden, als indirect benadeelden worden beschouwd. Ook deze auteur noemt als voorbeeld werknemers, aandeelhouders van een betrokken onderneming, familieleden of zakenpartners. Personen die louter tot de kring van indirect benadeelde personen hebben echter geen recht op het instellen van vorderingen, aangezien zij niet zelf aan het economisch leven deelnemen.

6.6. Publiekrechtelijke lichamen die op grond van wettelijke voorschriften subsidie verlenen, zijn met betrekking tot de gesubsidieerde producten geen concurrenten, leveranciers of afnemers. Anderzijds wordt door de door hen verstrekte subsidie de markt in niet onaanzienlijke mate beïnvloed. Dit doet echter niets af aan het feit dat hun verlies uiteindelijk enkel het gevolg is van de schade van een directe marktdeelnemer, die zich als gevolg van de buitensporige kosten genoodzaakt ziet een te hoge (stimulerings-)lening aan te gaan. De vraag rijst dan ook of het beginsel [**Or. 15**] dat eenieder schadevergoeding van een karteldeelnemer kan eisen, ook van toepassing is op personen die, ook al zijn zij van wezenlijk belang voor de markt, zelf geen marktdeelnemers zijn in de hoedanigheid van leverancier of afnemer, en wier schade uitsluitend het gevolg is van de schade die een rechtstreeks geraakte partij heeft geleden.

7. [OMISSIS] [Verwijzingsbevoegdheid]

7.1. [OMISSIS] [Schorsing van de procedure]

Oberster Gerichtshof,
Wenen, 17 mei 2018
[OMISSIS]